

СЛАВИЦА ГАРОЊА

ДВЕ ИНДИЈЕ – У ПУТОПИСУ ЈЕЛЕНЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ И КНЕЗА БОЖИДАРА КАРАЂОРЂЕВИЋА

САЖЕТАК: У раду се разматрају два путописа о Индији, из пера Јелене Димитријевић (недавно објављен из рукописне заоставштине, 2020), и путопис кнеза Божидара Карађорђевића (изворно писан на француском) и, такође, тек однедавно објављен и доступан и српским читаоцима (2018). Поред се литерарни домети, поступци и различити увиди о овој необично привлачној земљи за српске путописце, из пера двоје реномираних, али мало познатих путописаца у нашој култури, па се истиче и чињеница, да смо са овим остварењима упознати са закашњењем више од једног столећа, односно, осамдесет година од њиховог настанка.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: путопис, Индија, поређења, Ј. Димитријевић, кнез Божидар Карађорђевић

Након седам и по деценија од смрти Јелене Димитријевић (1945), и осам деценија од објављивања првог дела њеног путописа *Седам мора и њири океана* (1940), појавио се, чамећи у рукопису, други део њених волуминозних путописа око света¹, који обухвата наставак путовања Ј. Димитријевић (након Египта, Палестине и Сирије), сада за Индију и Јапан – а које се пловидбом преко Тихог океана до западне обале Америке, а потом поласком из Њујорка, завршио њеним повратком бродом преко Атлантика у Енглеску, односно, ступањем на европски континент, ускоро и у родну Србију (Краљевину Југославију) у јулу 1927. године. Треба одмах нагласити да је реч о не-

¹ Јелена Димитријевић, *Седам мора и њири океана*, 2. књига, ур. Б. Дојчиновић и В. Ђурић, Филолошки факултет Универзитета у Београду и Народна библиотека Србије, Београд, 2020.

довршеном и несређеном рукопису, који је, захваљујући изузетном труду и стваралачком напору младог тима са пројекта „Књиженство” при Филолошком факултету у Београду, у приређивању Владимира Ђурића и тима докторанада² (руководилац пројекта Б. Дојчиновић), добио облик ове, дуго очекиване књиге, тј. наставка највећег путописа икада оствареног у српској путописној књижевности, са итинерером заиста јединственим и у светским оквирима.

Рукописна заоставштина Јелене Димитријевић, у којој се налазио и овај доскора необјављени путопис, чува се данас у Народној библиотеци Србије, у Фонду млађих књижевних рукописа и архивалија, под сигнатуром П 543. Нема сумње да је ауторка, након објављивања свог првог тома путописа *Сегам мора и њири океана* (Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1940) приступила припреми и другог тома, а да ју је у потпуној реализацији и овог рукописа за штампу, сем високих година, омео и нови светски рат. Стога, „замах” који карактерише и први том, односно сређеност рукописа карактеришу само првих 15 поглавља рукописа – путописа по Индији, чиме је Ј. Димитријевић (сем до тада објављена два поглавља у посебној брошури о овој земљи³, јединствен доживљај ове мистичне и српским путописцима веома привлачне земље, а о којој су пре ње, оставили путописне књиге свега два њена претходника⁴, док су, нажалост, о Јапану у рукопису сачувана тек три, више скицирана него довршена поглавља, док о осталим дестинацијама, у рукопису нема ни трага.

Ипак, ову књигу заокружује Епилог, којим се добија веома битна, наративна и стилска заокруженост читаве литерарне замисли ауторке и овог дела.

Радећи на рукописима Јелене Димитријевић, уз споменути рукопис, уочили смо, међутим, да постоје и њене три свеске поезије⁵, односно песме/поеме настале, такође, током овог путовања, а као непосредно инспирације њеним путничким фасцинацијама, које су, дакле, настајале вероватно, паралелно са овим (прозним) путописним записима – па би за нека будућа *Сабрана дела Јелене Димитријевић*, она могла бити поетска допуна (недостајућих) поглавља у овој књизи (нарочито песме из Јапана, као и оне настале у Америци), јер одражавају атмосферу и сензибилитет ауторке,

² Транскрипција рукописа: Владимир Ђурић, Марија Булатовић, Жељка Јанковић, Снежана Калинић, Вишња Крстић и Радојка Јевтић.

³ Јелена Димитријевић, *Писма из Индије*, Београд, 1928. Реиздање, 2019, прир. А. Стјеља.

⁴ Милан Јовановић Морски, *Тамо-амо њо Исџоку* (1898) и *Зайиси о Индији* (1899), кнеза Божидара Карађорђевића, што ће бити садржај 2. дела овог рада.

⁵ Народна библиотека Србије, у Фонд млађих књижевних рукописа и архивалија. Рукописи Јелене Димитријевић, П 543/1.

комплементаран оним поглављима путописа за које књижевница више није имала времена да их у потпуности литерарно уобличи.

Друга књига путописа *Седам мора и четири океана* (2020), доследно транскрибована из рукописа Јелене Димитријевић (насталог на различитим хартијама, различитим мастилом, понекад сређевог, а понекад само скицираног до нечитљивости, чиме су приређивачи у претварању овог рукописа у штампани текст начинили прави мали подвиг), износи 218 страница. Започиње од 4. одељка (прва два одељка су део путописа објављеног 1940. године), а састављен је од 24 нумерисана поглавља (где је код саме списатељице нумерација недоследна, односно, после 18. поглавља она више нису бележена континуирано, што може значити да је Ј. Димитријевић планирала да ове записе о Индији можда употпуни још неким – данас непостојећим текстовима). Сва поглавља дата хронолошки, по тачкама итинерера, са поетским насловима, и нижу се овим редоследом (наша нумерација):

1. Каиро и Порт-Саид, 2. Суцеким каналом, 3. Црвено море, 4. Црвеним морем или Паклом и Рајем, 5. У Адену и Арапском мору, 6. Пред капијом Индије, 7. Бомбај – Капија Индије, 8. У хотелу „Дерби“, 9. Острво Елефанта, 10. Бомбај „Краљица Истока“, 11. Рау-Бабу из почаста Србији, 12. Моја рупија и Снек-чармерове гајде, 13. Чаробни Исток, 14. Куинс роуд барнинг гат (Queen's Road Burning Ghat), 15. Куле Тишине, 16. Први пут возом кроз Индију, 17. По градовима раца и махараца Раџпутани, 18. Делхи, главни град у Индији, 19. У Калкути, Тагорова кућа без Тагора, 20. У посети Тагору, 21. Пури, 22. Храм Џаганат – Пури, 23. Хиндуске удовице, 24. На Бенгалском заливу у Сунчев залазак (са чим се завшрава путопис по Индији). Последњи одељак књиге („Од Индије до Јапана – Од Сунца за Сунце“), садржи, нажалост, само три прилога (поглавља): „О својим утисцима из Јапана“, „У земљи сунчевог рађања и Будиног смејања, кад трешње цветају...“, „На Тихом океану“, али, као што је наведено, ове путописе ипак заокружује јединствен *Ејшлої* (датиран у Ђенови, 30. јула 1927). Дакле, укупно, са ова 4, читава књига садржи 28 поглавља.

Оно што прво пада у очи јесте уметничка и стилска неуједначеност самих поглавља о Индији. И она су дата махом као фрагментарни записи – непосредни утисци, али повремено и као доследни дневнички записи. Свакако, два најупечатљивија поглавља представљају она, приређена за штампу и објављена као посебне свеске још 1928. (*Писма из Индије*), посвећена посети Јелене Димитријевић великом индијском песнику Тагору, а која су овде уклопљена у поглавља 19. и 20. Може се чак рећи, да је у тим стилски брижљиво дотераним и најрепрезентативнијим поглављима Јелена Дими-

тријевић дала пуну меру своје уметничке нарације кроз фасцинацију Индијом, па се може замислити какву би снагу и ефекат имала, не само преостала (ненаписана) поглавља о Индији већ и читав овај други део путописа око света, да је списатељица имала више времена, услова и снаге, да га уобличи и самери према високо постављеном стандарду ова два поглавља из *Писама из Индије*.

Но, и на овај начин, 24 поглавља о Индији („и око ње“) представљају репрезентативно путописно штиво, и то зависно од степена инспирације списатељице појединим путничким сензацијама на које је наилазила или их спознала у овој мистичној земљи. То добро илуструју и наслови појединих поглавља (*Пред каиџом Индије*, *Бомбај „Краљица Исџока“*, *Чаробни Исџок* и сл.).

Свакако, у њеном путопису по Индији, преовладава доследан лични исказ, увек дат у првом лицу једнине и кроз стварне реалије путовања као путописне потке, али самим тим ни уметнички доживљај Индије није уједначено приказан, јер се често смењују поглавља као високопоетски доживљаји са баналним и мање важним реалијама путовања (неки су могли бити и изостављени, без веће штете, показујући повремено и „незгодан“ карактер списатељице – попут поглавља „Моја рупија и Снек-чармерове гајде“). И овде доминирају епизоде или читава поглавља посвећена њеним трајним личним фасцинацијама женама – од сусрета на бродској палуби са мајком и ћерком из Бенгала, па до личних познанстава у возу (жена колонијалног управника), до станодавке и индијских удовица). Но, свакако чар оваквог путописа представља кроз тај лични итинерер, снага непосредних утисака у сликању виђеног, али и кроз филтер сопственог унутрашњег стања („душевног пејзажа“), који се понекад уздиже до поетске апотеозе (са доследно исписаним стиховима), а понекад и непотребне патетике. Нема сумње, да и овде уочавамо посебно опсесивне теме Јелене Димитријевић (присутне потом и у њеној поезији, попут поеме „Une Vision“ (*Привиђење*), доследне интимистичке лирике исписане на француском језику, настале након виђења Кула Тишине (код Бомбаја), где припадници најбогатије заједнице Парса у Индији – сахрањују мртве по обичају који је хришћанима језив по својим конотацијама – леш се оставља на кулама, да га искљују птице-грабљивице. Јеленино поимање и немирење, не само са тим за њу варварским обичајем него дато и у овој поезији, као и путопису у најдубљем контрасту – да многа женска лепота завршава на овакав начин, транспонована је у једно од најупечатљивијих поглавља ове књиге, али и споменутој поему, посвећену Леди Дораб Тата, припадници овог народа.

Ипак, уз сва наведена поглавља, ми доследно „путујемо“ са списатељицом и пред нама се шире исте оне слике које је и она ви-

дела, тим заносније, јер су непосредно исказане. Истовремено, већ у првим редовима овог рукописа, Јелена Димитријевић открива начин писања својих путописа: наиме, са њом на путу стално је и њена „бележница”, у коју она, дакле, записује непосредно, све своје утиске (најчешће истог дана). Затим, ту је и њен омиљени епистоларни дискурс: писање за Другог, односно писање и обраћање другом лицу – Ти, овде упућено мноштву женских адресата (у Србији): „Ево, драге моје, оне које ме се сећају и желе да знају где сам.” Тако она у првом поглављу „Каиро и Порт Саид” укратко, „телеграфски” извештава:

Напустила сам Свету Земљу, Палестину, свратила сам у „профану”, у Мисир, у њихов град Каиро. Купила сам карту брода *Краковија* што кроз који дан плови из Порт-Саида у Бомбај; посетила сам велику египатску госпођу и видела сам... кога? Како ми се учини овај велики град на Нилу. Као да сам у њему некад дуго, дуго, живела и била срећна. (3)

На овај начин, укључен је и трећи битан моменат њених путописа: инспирација људским бићем, боље рећи, љубави према неком, што јој потом боји и сам пејзаж где је ту љубав спознала, а која је покреће на невероватне напоре и подвиге (не треба заборавити да је на пут око света Јелена Димитријевић пошла у 64., а завршила га у 65. години):

Свако страно место које овако заволимо, заволимо га због некога. Јер мртве ствари: Старине, Уметност, Лепота – одушеве нас, али нас после одушеве само тренутно, кад говоримо о њима; док човек, живо људско биће има сасвим друго преимућство. (3)

Свакако, да посебне ликовне доживљаје (употпуњене снажним унутрашњим проживљавањем списатељице) представљају описи Порт Саида, Суцеког канала, а поготово чињеница да је (након разних придружених сапутница, најчешће мисионарки или новинарки, Американки и Енглескиња), Јелена Димитријевић на пут у Индију пошла – потпуно сама! („Заиста, кад нам се овакве жеље испуњавају или овакви снови остварују, нама се чини да су жеље још само жеље, а снови вазда снови.... Још који час па Порт-Саид! Још један дан па Суецки канал, Црвено море. Само још дванаест дана па – Индија!!!)” (4).

Путовање возом и сагледавање значајних географских тачака и пејзажа (бујно зеленило, песак, пустиња, па оаза) до сневаног циља, она и назива: „Брзе промене као на филму.” А луку Порт-

-Саид и Суецки канал које детаљно описује, назива „нечим најчудеснијим што је видела”. На овим страницама путописа и сама Јелена Димитријевић се преиспитује: одакле јој толика енергија и снага да крене на овај пут, признајући да је ово стање духа („занос”) несмањено носи још од Ђенове, и да, без обзира што је свесна старости тела, признаје да је у њој још увек дух младости, да би у тој ретко искреној интроспекцији навела суштинску мотивацију за ово несвакидашње путовање, односно својеврсну, животну авантуру: неподношљиву самоћу након смрти мужа, живот без потомства, извесна друштвена изолација, што ју је усмерило ка путовањима као промени по сваку цену („За промену, бољу или гору, само за промену. Код куће, у кући – сама.”).

Путовање на броду „Краковија” на којој проводи „десет дана и једанаест ноћи” до пристаништа у Бомбају, неоспорно прераста сем путописне и у реалистичку нарацију дневничког типа (познанства на броду, дијалози, сцене, и нарочито упознавање две Индијке, као „прелудијум” земљи коју жуди да види), док у путописном смислу доминира фасцинација Суецким каналом, тим до тад незамисливим делом људских руку, које дели два континента (азијски од афричког), као и пловидба самим Црвеним морем. На исти начин, пловидба поред Арабије, посета Адену, као и свакодневница живота на броду (доследно обележена дневнички датумима првих дана фебруара 1927), чак и једна олуја, не умањују расположење и жељно ишчекивање индијског потконтинента, најзад и приласка његовом првом виђеном граду, Бомбају, чему су посвећена посебна два поглавља (пре искрцавања):

А ја, спонтано, силно узбуђена, са сузама у грлу и као да ме неко мој у овој мистериозној земљи чека, нежно изустих: „Наша мајка Индија!” (53)

Већ на овим страницама, да не би склизнула у патетику (што јој, међутим, често не успева), Јелена Димитријевић сучељава сву узвишеност својих осећаја, са стварношћу:

Да, кад се појавио Бомбај пред очима путника, он није давао илузију некога града из бајке, иако су то многи путници очекивали. А после смо сву своју пажњу били сконцентрисали на багаж и на искрцавање. (54)

Истовремено, често, након личних импресија и егзалтација, код ње преовладава врло реалистичко „фотографско око” које

прецизно оцртава призоре улица, хотела, људи, живота што је окружује. Фактички путопис о Индији започиње од овог, седмог поглавља, што значи да је у путопису овој земљи Јелена Димитријевић посветила највећи број – укупно 17 поглавља.

Изузимајући наративне пасаже (опис хотела, послугу, обичаје), поход у „праву Индију” Јелена Димитријевић чини са својом пријатељицом Енглескињом, на острво Елефанта, велико светилиште са мноштвом храмова праиндуске религије, док се 10. поглавље о Бомбају, може сматрати литерарно најизграђенијим и најпотпунијим. А суштински доживљај Бомбаја, списатељица доживљава успињањем на његов врх, Малабар Хил, са кога јој се указала фантастична панорама са Индијским океаном у позадини, након чега је тек могла да каже да је овај град „спознала” и исказујући то у епистоларној форми:

Ох, кад би могло моје слабо перо да опише Малабар Хил! Не себе ради него вас ради, моје миле, тамо, далеко, далеко – у мојој домовини којих се сећам, кад год овакве лепоте видим, овде, у туђини, у далекој, толико далекој, а мени тако драгој, која ми се сваки час учини као своја. (78)

Но, са самим „слагањем утисака” и одомаћивањем у амбијенту бомбајских улица, Јелени Димитријевић изничу најдубљи опажаји, усмерени на њену трајну фасцинацију на било ком меридијану где се наша – на жене.

На улици или по улицама највише ме занимају жене, и хиндуске и муслиманке, аријевке – и једне и друге, по раси, а различите, грдно различите по вери.... Каквих боја сари! И жуте, и црвене, и наранцасте, накита...: свих на свету боја, али има их много у белим сарима. И те што су у белим сарима сасвим су без живота. За чудо, заиста; док се једва крећу од силног накита, драгог камења и бисера ако су богате, тантуза ако су слабог стања, оне које нису богате: ове, јадне младе, ја мислим девојчице, друге старије: чак ни једног прстена ни на руци, а камоли на ногама, чак ни једног „бутончића” у ушима или на ноздрвама. (120)

Међутим, веома брзо ће се кроз ове примере са улице упознати са суровим и још неискорењеним обичајима за жене-удовице: да до смрти жале мужа, без права на лични живот, нити улепшавање. (У 19. веку тек је укинута ужасна обичај да се жена спали заједно са умрлим мужем на ломачи.)

Раџпутан: Улицом сретајући жене путник-странац мора да се диви лепоти веза њихових хаљина и да се чуди како носе на себи онолики накит, како им није тежак. Нарочито обоци на ушима и на ноздрвама. Па прстење на прстима руку и ногу. За неке се каже како су понеле све благо и од оца што су донеле и од мужа што су добиле. Како су рађене оне боје на хаљинама и они везови. (135)

У том смислу, преломним поглављем, а готово и преломним доживљајем Јелениног путописа у Индији, може се сматрати поглавље („Чаробни Исток”), где она у својим лутањима по улицама Бомбаја, у отменом кварту наилази на палату Леди Дораб Тату, супруге Сер Дорабци Тата, припаднице високе класе Парса, и мада ју је тада само издалека видела, она постаје трајна фасцинација Јеленине поезије (*Une Vision*). Иако је већ тада од љубазног вратара добила њену визит-карту, са саветом да јој пише и замоли је за пријем – успеће да је упозна тек на једном женском конгресу у Бечу, годину дана касније. Продуживши боравак у Бомбају у ишчекивању њеног позива, овде се слаже и пресудна коцкица у опсесивном мотиву Јеленине поезије, али и следећег поглавља овог путописа, а то је – посета Кулама Тишине, где вековима Парси, на најчуднији начин остављају своје мртве – птицама лешинарима, насељеним на том простору такође одвајкада. Управо тај контраст – лепоте Леди Дораб Тату и предвиђање овако ужасног краја за ту лепоту, ствара у Јелени опсесивну визију, коју је преточила у поему истог назива.⁶

Након посете Кулама Тишине, исказујући тежак утисак који су оне оставиле на њу, Јелена Димитријевић наставља путовање у унутрашњост Индије, како је и насловила 16. поглавље: „Први пут возом кроз Индију”. Но, и овде Јелена доследно прати своје путничке доживљаје, описујући детаљно познанство у купеу са женом енглеског колонијалног чиновника, која је љубазно позива у госте, што наша путница одбије јер се упутила да види чувени храм на Маунт Абу:

Одавде нас повезоше храму да видимо Брам у његове атрибуте... Лепота храма хиљаду година, а као да је јуче грађен... Они стубови, они кипови, они орнаменти! У храм могу ући само они

⁶ Захваљујући издању збирке Ј. Димитријевић *Une Vision (Привиђење)* у приређивању Ане Стјеље (2016), ипак сазнајемо да је Леди Дораб Тату умрла у Лондону 1931. и сахрањена на гробљу Бруквуд (једино сачувано зороастријанско гробље) у Лондону, у породичној гробници-маузолеју, по угледу на чувеног персијског владара Кира Великог, недуго после сусрета и упознавања са Јеленом Димитријевић на конгресу у Бечу (1930), која јој посвећује, како је већ наведено, своју поему написану на француском.

који верују Брамју. Њима је на челу црвени знак у величини нашег пола динара у сребру... (126)

Видеће се, да у описима знаменитости код Јелене Димитријевић преовладава једна врста примања непосредног утиска, сличног невиности детета – која много не истражује већ описује тачно оно што види, и како то види тог тренутка (без понирања у историју, филозофију, или дубљу истину виђеног), што евентуално, тек накнадно чини (током сређивања рукописа). Тај поступак ће бити доследан у опису свих знаменитостима Индије.

Удајпур, варош с кућама потпуно гиздавог стила где је сваки стуб с орнаментима, свака врата, а и прозори. Врата велика, шарена, отворена те се види покућство највише с месинганим судовима, израде домаће и најлепше на свету: а прозори с капцима и не већи од врата на земљаној пећи, тамо, код нас. Па тако се и затварају... У Удајпуру колико домова толико чинило ми се и храмова, а пагоде с најфантастичнијим шарама. Кипови с накитом као и људи. Па богови и богиње у облаку људи и животиња. Змија обавија Брамин трон од туча. И све бели мрамор. Звона, по два сваки час зазвоне по два три удара: па у пролазу повуку за конопац. (132)

Посебан куриозитет је што је Ј. Димитријевић, са својом сапутницом, мис Мод (која се, као припадница Британске Империје у Индији, „осећа као код куће”), успева да уђе у палату махараџе, и тако спозна само „срце Индије”, тј. њене владајуће касте:

Палата од белог мрамора са сликама у мрамору израђених богова и махараџа. Просторија много, намештај чисто домаћи – с простиркама плетеним палмовим лишћем и уоквиреним сандаловином. Ко ли је радио ове зидове или од зидова правио чипке? (133)

Врхунац посете две даме је што су успеле да виде и самог махараџу од Џајпура и његове слонове:

Раџпутан (Џајпур): Махараџина палата заузима грдан простор у центру града, величанствена с баштама. Хол приватне Аудијенције мање је интересантан јер је модеран – употребљава се за махараџу лично и његову Зенану – харем намештен, не по индијски, него мешовито јер има канделабре што висе са таванице обојене живим бојама и с позлаћеним огледалима потпуно европског стила. Палату Ветрова Енглези називају „визија”, обојена црвено просто очаравана. Храм Сунца и Рубинска Капија такође су чаробни. Јавна башта

је огромна и једна од најлепших у Индији. У центру те баште или парка је Алберт Хол који има унутра музеј и који Енглези сравњују с Јужним Кенсингтоном. Кенотафи махараџина су зидани белим мрамором, у врту по дрвећу скачу мајмуни који су ваљда због старости – потпуно седих глава... (136)

Дајући основу свог поимања, рецепције виђеног, које њена сапутница срећно назива „сталном способношћу за изненађивањем” („Мис Мод је веома задовољна што види да се ја на сваком кораку изненађујем”), Ј. Димитријевић на овим страницама путописа о Индији даје и својеврсну „аутопоетику” путописа:

Слушајте. Не преписујем ово из путничких књига него из својих заноса. Станем на згодном месту и записујем; да, кад ли устреба, препишем; Можда је погрешно под првим утисцима записивати, али свеједно. (139)

Свакако је као централни доживљај овог итинерера по Индији била предвиђена Јеленина посета Делхију, како и насловљава следеће поглавље: „Главни град Индије, столица вице-краља Индије” (181). Но, оно је сасвим кратко, и очигледно недовршено. То је уједно и крај нумерисаних поглавља у континуитету (након овог поглавља, следећа два о посети Тагори, као најцеловитина слика Индије⁷, нумерисана су као 28. и 29. што може извазвати код читаоца збуњеност, са јединим смисленим одговором да је о Делхију Ј. Димитријевић планирала да напише много више, односно читавих (недостајућих) десет поглавља, до следећих нумерисаних (28, и 29, тј. поглавља о Тагори). Стога, кратко поглавље о Делхију, односно скица, површно се задржава на Новом Делхију (који се убрзано развија у архитектури и по маниру енглеске колонијалне власти), док је очараност Старим Делхијем, такође, скицирана и више на основу претходних искустава и уопштених назнака о „оријенталном свету”, да би се сама списатељица овде одредила као „оријентофил”.

Као што је наведено, брошура *Писма из Индије* (1928)⁸, садржи свега два писма (поглавља) укључена у ово издање (као 28. и 29. поглавље). Оба писма садрже реалне конотације настанка: да-

⁷ Ова два поглавља Ј. Димитријевић је једино објавила за живота, у посебној брошури под насловом (*Писма из Индије*, 1928), која представљају уметнички најразвијеније странице овог путописа и литерарно најупечатљивију слику Индије.

⁸ Јелена Димитријевић, *Писма из Индије*, Библиотека Народног универзитета у Београду, Београд, 1928. Репринт овог издања приредила је Ана Стјеља (упоредни преводи на енглески и хинду језик), Београд, 2017, „поводом 90 година

тум и место настанка и оба су наративно заокружена, концентрирана на главни доживљај – посету великом индијском песнику Рабридранату Тагори. Но, успут, Јелена Димитријевић веома у овим поглављима надахнуто „захвата” и живот Индије у целини, у њеним бројним сензацијама, са свим оним што радозналост путнику и путописцу може запасти за око и што жели да пренесе читаоцу, о чему смо писали на другом месту.⁹

Завршна четири поглавља о Индији посвећена су области код Бенгалског залива, Пури (поглавље нумерисано руком Ј. Д. као 31, односно 29). Када Ј. Димитријевић „сликарски” посматра пејзаж и виђено непосредно уноси у своју „бележницу”, што чини ове записе Ј. Димитријевић литерарно најјачим:

Кроз шуму од кокос-палми и другог тропског дрвећа, са кога су се кезили сиви мајмуни и на која су слетале шарене птице, забелео се врх Џаганата, храма хиндуског, због кога туристи и свраћају у ово мало место на Бенгалском Заливу, с белим кућама расејаним по жутом песку. Пури, или Џаганат како га, по том чувеном храму зову урођеници, крај саме је обале Бенгалског Залива. Кућа бела, индијска као и све, у коју сам ја дошла окренута је лицем Заливу. (162)

Међутим, и ово поглавље, сем незаобилазног обиласка хинду-светилишта са колима *еке* (која веома споро вуче во-касач!), са мноштвом необичних божјака („јогија”), мистерија и светих крава, кобри као и посете Мајмунским храмом – смењује наративне целине (са веома детаљним описом смештаја, којим је списатељица била очигледно, веома задовољна – и великом терасом са погледом на Бенгалски залив – као и љубазном и лепом домаћицом-удовицом и њеном ћерком, те разговорима који су вођени током два дана проведених са њима у друштву те описима обичаја око обеда, поздрављања, вере и сл.). И следеће поглавље, посвећено посети храму Џаганат у Пурију, има, такође, наративну целину (изненадан сусрет са Мис Смит, сапутницом из Калкуте) и једним куриозитетом – празником храма, где иноверци нису могли присуствовати, тј. ући и видети његове лепоте, старе више од десет векова.

Свакако да је за Јелену Димитријевић од посебног значаја био доживљај, написан као посебно поглавље, под насловом „Бенгалске удовице”. Њој у част, домаћица је позвала све жене из свог

од посете Јелене Ј. Димитријевић Индији и дому индијског песника Р. Тагора, као и јубилеј – 155 година од рођења Јелене Ј. Димитријевић”.

⁹ Путопис Јелене Димитријевић, *Седам мора и четири океана* (1940) или „Пут око Света”, у контексту српске путописне књижевности, *Serbian Studies Research*, Vol. 12, No 2, Нови Сад, децембар 2021. (у штампи)

суседства, што је по надахнутости описа, био најинспиративнији тренутак за српску гошћу из далека и „њен кључ” за упознавања необичне и свете земље, и то кроз женски принцип, како је то већ чинила и у својим ранијим путописима (нарочито по Америци).

Последње поглавље о Индији „На Бенгалском заливу Сунчев залазак” приказује сав литерарни потенцијал ових путописа (који није у свим сегментима реализован). Нема сумње, да су се у овом поглављу стекла сва три услова за добар путопис: место, тренутак и унутрашње стање (путо)писца. Била је то последња шетња Ј. Димитријевић пред напуштање Индије, у пратњи хинду-удовице, која јој је показала узвишење са кога пуца најлепши поглед на Бенгалски залив. И мада звучи патетично, целокупан утисак (из описа, разговора и унутрашњег доживљаја) списатељице своди се на један једини – да би желела овде да умре (тј. овде да се, по индијском обичају, њено тело спали) са поентом – да се њен пепео поспе по Бенгалском заливу. На овај снажан поетски начин, Јелена Димитријевић се опростила од „Мајке Индије”.

Последњи део путописа (нумерисан као 7. одељак?), посвећен Јапану је назван: „Од Индије до Јапана”, са поднасловом „К Сунцу за Сунце” и садржи, као што је наведено, само три (завршена) поглавља. Прво од њих, насловљено „О својим утисцима из Јапана” и датовано у Токију, априла 1927. године, има у целини епистоларну форму, упућену на исте адресанткиње у Србији, и битно се разликује од тона непосредног, узбуђеног низања утисака попут „писама из Индије”. У Јапану, као да је књижевница „предахнула”, а само поглавље, замишљено, очигледно, као увод у једну много већу наративну целину, бави се највише представљањем (данас већ) општепознатих чињеница о историји, географији, традицији и култури Јапана. Међутим, на самом крају тог поглавља, Ј. Димитријевић се „враћа” у свој доследан, и субјективни, путописно-поетски дискурс, који је, међутим, далекосежан по луцидности и тачности увида о развоју јапанског друштва у 20. веку (са свим иронијама и парадоксима које ово апсолутно тачно поређење изазива):

Сад долази моје лично опажање. Јапанци сад имитују Америку као што су некад имитовали Кину. И док оно прво није било за никакво чудо, ово друго је за велико чудо... Јапан је узео да подражава Америку не само разним установама, него и грађевинама. На читаве комплексе где су некад биле грађевине јапанског стила и мале које су биле у сагласности. (198)

Свакако да и фрагментарност утисака о Јапану литерарно „извлачи” следеће поглавље под насловом „У земљи Сунчевог

рађања и Будиног смејања – Кад трешње цветају...”, у потпуности апотеозичног патоса, односно дато као доследна песма у прози, чији се еквивалент налази у споменутој (и необјављеној) збирци песама Јелене Димитријевић, са насловом истоветним и овом поглављу о Јапану („К Сунцу за Сунце”)¹⁰, што она и појашњава првом реченицом, објашњавајући околности настанка своје поезије у Јапану: „С неколико речи да опишем место у коме је песма ‘У Празник Трешњина Цвета’ спевана.” (199).

Нема сумње да овако снажни доживљаји у Ј. Димитријевић побуђују најдубља – песничка осећања (када проза више није довољна за исказ унутрашњег стања и узбуђења), а са чим је песникиња и започела своју књижевну авантуру (појавивши се прво као песникиња, са збирком једноставног наслова: *Јеленине њесме* (1894). Путописну фасцинацију у овом случају изазвао је град Нико, који значи: Сунчева Величанственост. Ван географских одредница или описа виђеног, овај град је јединствен по годишњем добу и обреду којем је Ј. Димитријевић присуствовала, а то је „Празник Трешњиног цвета”. Може се рећи да је ова дубока фасцинација, у коју се слило све: и годишње доба, и ликовни доживљај цвата трешања, и дубока религиозност кроз ритуале, остварила квалитативни „прасак” и одјек у души сада више не само путописца, већ и песникиње. И тон ове прозе је химничан, па се и свака реченица може сматрати песмом у прози, док је цело поглавље дато у доследној поемској форми:

Лепоте Природе и Уметности, Нико је одушевио не само јапанске писце и песнике, него и многе стране, и изгледа да је у њему о њему сваки нешто написао или спевао.

Прича се да су чак неки и пропевали у Нику.

Има једна јапанска изрека:

„Реч дивно немој употребљавати док не видиш Нико.”

Јапанци о Нику говоре као о неком чуду јапанском.

Природа с Уметношћу нигде се није овако здружила као у Нику.

У априлу кад се у Јапану празнује Трешњин Цвет у Нико долазе поклоници из целе земље. (198)

Нажалост, и ово врло кратко поглавље сугерише до каквих би се поетских висина уздигао одељак о Јапану, да је списатељица имала више времена, снаге и инспирације, да га уобличи према мери свог, овде показаног осећања.

¹⁰ Јелена Димитријевић, рук. Зб. 543/1 (Фонд млађих књижевних рукописа и архивијалија).

Последње поглавље овог путописа, са једноставним називом: „На Тихом океану”, допуна је, на неки начин (ненаписаним) поглављима о Јапану и то у тренутку када у резимирању утисака који почињу да се таложу, у бродској кабини (на путу за Америку), са могућностима за пажљивије писање и контемплацију („Уз брујање његових безмерних вода, задивљена његовом величанственошћу и очарана његовом лепотом, ја се сећам Јапана.”), пред списатељицу излази прави филм слика, превасходно ликовних сензација:

У мојој свести почиње да се одмотава филм Јапана, земље „излазећег сунца”, у којој сам провела празник Трешњин цвет, читав месец април, из које сам запловила Тихим океаном. А на томе филму Јапана, не на платну, но у мојој свести, прво се појаве његове плаве воде, с небројеним белим једрима што из даљине дају илузију неких огромних и необичних птица пливачица; а после његова острва као зелени жбунови разбацано тамо-амо по тим водама, док, најпосле, не стану да излазе његови чаробни градови с улицама опточеним дрвеним кућицама, с чаршијама, с многобројном и разноврсном необичном робом, с црвеним храмовима и пагодама у зеленилу и с парковима по којима блистају мала језерца с лотусом и лабудима опкољена исцветалим дивљим трешњама. (201)

Наставак овог последњег поглавља, у маниру неких претходних прелази, међутим, такође, у нарацију и прозаичне догађаје (свакодневница на броду, „кокетирање” са две јапанске девојке запослене на броду, што све заокружују вечере, чајанке, чак и предавање – о женским темама – Туркињама и Американкама), чиме се књига завршава – уочи искрцавања на Западној обали америчког континента, у Сан Франциску.

Еџило 2. књиге путописа *Седам мора и ѿри океана* Јелене Димитријевић значајан је из више разлога: датиран у Ђенови, 30. јула 1927. године, он сумира једно непосредно и ретко људско искуство (и у светским оквирима), који, уз прецизне информације (итинерер бродом од Америке, тачније Њујорка до Италије, свест да је на путу око света провела тачно 255 дана!), често смењује и патос, сасвим личан, а који уздиже ове редове у завршну поемску форму:

... На Пут око Света пођох из Ђенове; У Ђенову дођох с Пута око Света.

Све према сунцу, са сунцем.

Ја сам путник који је пошао на далеки пут као тешки реконвалесцент, како телом, тако душом, а вратио се потпуно здрав.

Што год сам се више удаљавала од страшних дана и од ужасних мука, све ми се више дизао пали дух и снажило оронulo тело.

Од брижне жене постала сам безбрижан путник.

Лекару, који ме је видао и извидао, није име Време, но Простор. (210)

Овај пасус послужио је списатељици да направи „рачун пред собом”, односно, да поникне у властиту инстрoспекцију, наглашавајући у њему – највећу од свих људских вредности – слободу (односно, независност), што се можда, кроз путовања за све уметничке или авантуристичке духове најаутентичније и постиже. О рађању своје жеље (пут око света), као јединственог, не само личног подвига (нарочито за наше поднебље, па још када га изведе жена) – која се све више претварала у чврсту намеру и одлуку, она даље пише:

Моја жеља да обиђем земљину куглу није била жеља, но мисао, која се појавила изненада, једног пролетњег дана пре више година. Прснула је као искра, не у свести већ у срцу. После ми се учинила као жар који тиња под пепелом. И најпосле као пламен који се раширио, брзо узео да господари... И ја ову мисао срца крих у срцу годинама. Немадох смелости да је неком кажем, чак ни да на њу мислим, понекад: да ме тај неко не исмеје, и да се сама не исмејем... Ова моја мисао живела је тајно у моме срцу, као мој духовни пород у скрињи. И као што је дошао дан да се он обелодани, тако је куцнуо час кад је она од једног лепог сна претворила се у дивну јаву, из имагинације у стварност. (211–212)

После овог, за песникињу (сада је искључиво тај идентитет у питању), више није важна ни смрт – којој, такође, посвећује једну песму. Све врлине и мане стила и тзв. дискурса, обележавају и последње странице Епилога овог путописа: јер високопетске тонове смењује однос (донекле, увек загонетан) према родној земљи, граду у коме живи и пријатељима који је окружују, а који су јој све време писали – на „пост рестант” у Сан Франциску. Тако она у Епилогу (непотребно) одговара, да постоје три врсте писама: њених ближњих, која су је „развеселила и ражалостила”, али и „осталих” од којих су је многа и наљутила (питања о годинама у којима је кренула на овај пут око света, о новцу-изворима којим је платила овај пут и сл.). Ипак, саобразно основном доживљају списатељице, Епилог се завршава са још једном поетском рекапитулацијом свега виђеног („Мимо моје духовне очи пролази летом све што су виделе моје физичке очи за двеста педесет и пет дана.”),

и доследним преласком из прозе у поезију, кроз стихове двају песама, која одражавају сву снагу песничког узлета пред виђеним.

„ЗАПИСИ О ИНДИЈИ”, КНЕЗА БОЖИДАРА КАРАЂОРЂЕВИЋА

Тачно тридесет година пре путовања Јелене Димитријевић, овој земљи је посветио читаву књигу један српски путописац племенитог рода, кнез Божидар Карађорђевић (Београд, 1862 – Париз, 1908)¹¹, али о којима српска наука и јавност сазнају са закашњењем од 125 година. Наиме, његови *Записи о Индији*, објављени непосредно након путовања у ову земљу (1897), у којој је боравио седам месеци, изворно су написани на француском језику¹², суштински, на језику на ком је проговорио, живећи са породицом у Паризу, да би убрзо путопис био преведен и на енглески језик и веома читан, са обнављаним издањима.¹³ Језичка баријера учинила је, вероватно, да је овај путописни драгуљ једног значајног писца и уметника племенитог српског порекла, остао тако дуго непознат српској култури, и био преведен на српски језик тек у наше време, након више од века, у приређивању Александра Петровића и у издању Матице српске из Новог Сада, и Задужбине Краља Петра на Опленцу (2018).¹⁴

Може се одмах на почетку рећи, да је исти занос (Индија) обоје путика (Ј. Димитријевић и кнеза Божидара Карађорђевића) реализован на потпуно различите начине. Имајући грандиозније замишљену маршруту („пут око света”), Јелени Димитријевић је Индија била веома важна, али успутна станица, у којој је провела неколико недеља. Кнезу Божидару, Индија је била и остала једини циљ, за који се дуго припремао (преко упознавања из стране литературе), и у којој је (по јасно зацртаној маршрути) остао пуних седам месеци. Из само ове успоредбе, произилази да је његов путопис

¹¹ Кнез Божидар Карађорђевић (1862–1908), унук прворођеног сина Карађорђевог, Алексија Петровића, а син Ђорђа Карађорђевића и Саре (ћерке Мише Анастасијевића), рођен је у Београду, али је цео живот провео у иностранству; првих десет година на имању свог деде у Букурешту, потом у Паризу, где су се његови родитељи настанили. Био је сликар, путописац, новинар и златар. Умро је у Паризу 1908. године и сахрањен на гробљу Пер-Лашез. Слике из његове колекције се чувају у Народном музеју у Београду.

¹² Наслов француског изворника: *Notes sur l'Inde*, Calmann Levy, Paris 1899.

¹³ Наслов енглеског изворника: *Enchanted India*, Harper & Brothers Publishers, New York and London, 1899.

¹⁴ Кнез Божидар Карађорђевић, *Записи о Индији*: са 30 фотографија, приредио, предговор написао и с француског превео проф. др Александар Петровић; с енглеског превела, коментаре и поговор написала Александра П. Стевановић, Матица српска, Нови Сад; Задужбина Краља Петра Првог, Топола, Опленец, 2018.

дубљи, систематичнији, реализован раскошним уметничким средствима, којима се овај писац и ова књига препоручују као једно од најлепших дела не само из српске већ и светске путописне књижевности (што је на неки начин у свету било и препознато, кроз бројна издања), али неутемељено у нашој култури. Различити су и приступи ово двоје српских путописаца овој великој, чудесној и мистично привлачној земљи. Док су код Ј. Димитријевић то увек непосредни и крајње лични искази („ја” форма), које прати субјективни и стварносни наратив (доживљаји дати из личне перспективе, односно, описи свега што је окружује, без њихове вредносне селекције чињеница), *Записи из Индије* кнеза Божидача Карађорђевића су крајње деперсонализовани, где је лично „ја”, потпуно (рекли бисмо, аристократски) измакнуто, уступајући место чисто визуелним и мисаоним сензацијама поводом виђеног, са потпуним одсуством личности путописца.

Такође, док Ј. Димитријевић, у једној врсти „загрцнутости” утисцима само овлаш скицира и ниже своје утиске о виђеном, без посебног удубљивања у прошлост (историјску и религијску) Индије, али и без усредсређивања на савремену (колонијалну) стварност Индије, усмерена превасходно на познанства и конверзацију на путу, као и своју фасцинираност женама (и Индије), код кнеза Божидача је мисаони приступ Индији знатно сложенији, продубљенији, са темељним припремама и знањима о регионима индијског потконтинента, култури и религијама, али политичке стварности – са знатно минуциознијим увидима у оне суштине, које тек откривају вечиту тајну ове „капије народа”. И док Ј. Димитријевић на крају своје 2. књиге *Седам мора и њири океана* (у Еплогу) тврди да тек сад „ништа не зна”, након читања *Записа о Индији*, кнеза Божидача Карађорђевића, сагледава се дубинска слика Индије, дата и у хоризонталној и вертикалној мрежи њене суштинске лепоте, мистичности и метафизике, из које израста и један систематичан утисак, али и „знање” о њој.

Најзад, кнез Божидар Карађорђевић, као просвећени припадник друштвене елите – аристократије, у Индију одлази са јасном свешћу и журећи да још стигне да види „земљу сна”, Индију онакву каква је била хиљадама година, пре но што је западни империјализам (односно британски колонијализам тог времена) у потпуности не уништи. Оваква свест, на крају 19. века, од стране једног припадника наше „плаве крви”, говори о просвећеном хуманисти, који нажалост, у том тренутку није могао да служи сопственом (српском) народу већ се налазио (због политичких разлога) далеко од њега, односно, без утицаја на токове националне и светске токове историје.

О том јасном циљу пута, кнез Божидар Карађорђевић проговара већ у „Пишчевом предговору”, наводећи недвосмислено, да су сви енглески приручници о Индији, које је пре пута прочитао, говорили (у „колонијалном дискурсу”) само „о простору који се може добро материјално искористити”, тј. опљачкати („[...] током затрпаности цифрама и документима које ми је испоручивала књига што ме је две недеље припремала за сусрет с чудесима савршено управљане Индије [...]”), о чему благо иронично и сам кнез Божидар наводи утисак након читања такве (енглеске, колонијалне) литературе:

Замишљао сам Индију у једнаким квадратићима, као једну коцкасту, карирану земљу у којој, у угловима сваког квадрата, бли-ју марљиви административни службеници који брину само о томе да се све одвија како треба – [...] а на станицама између појединих поглавља добијао сам нејасну жељу да се спустим на земљу и да се вратим из те земље, пре него што сам у њу и стигао... (4)

Имајући овакво „предзнање” (које су унеколико поправили француска књижевница Жидит Готје и лекар Анри Казалис својим путописима), као „упозорење” о Западу који је на путу да потпуно (већ тада, крајем 19. века!) уништи један древни и нетакнути свет старе индијске цивилизације, кнез Божидар Карађорђевић је схватио да мора да се упусти „на своју стазу” и да на свој начин открије Индију – чији успех у пуној мери представља и ова на исти начин настала, тако чудесна књига, скромно названа само „Записи о Индији”.

Духовна аура која краси ове путописе, представља и самог писца и његову духовну унутрашност – а то је већ у четвртог колена, од ратника и устаника Карађорђа, један префињени естетa и вишеструко талентима надарени уметник, уз то и „добар човек” (како му је рекао један факир, „прозирући кроз њега”). припадник наше истинске елите у светским размерама, коју смо, дакле, и ми имали истовремено са светом, па се тако чита и његов путопис. Његов стил приказује истанчаност, гипкост и минуциозност, какву књижевност Србије његовог времена још није имала. Далеко од путописних манира, деперсонализован, његов аутентичан доживљај Индије представља, пре свега, један *сликарски њексџ* – где је све пратило око сликара, у земљи као створеној да је управо у свим бојама инспиративним за сликање, овако види један путник. По заносу, а опет пажљивошћу и потанкошћу у описима свих духовних и визуелних сензација, *Записи о Индији* су у равни литерарних домета *Африке* Растка Петровића, и то настали неколико деценија пре њега:

Сунце залази у жару пламтећег пурпура који се на води претвара у усијани бакар избраздан љубичастим пругама; потом се небо боји у злато, па полако бледи у лимун-жуто да би се на крају у измаглици која се дизала с реке и ширила на читаву долину све стопило у бледу безбојну тмину. (239–240)

Те боје, такав интензитет ликовног доживљаја земље (од првог сусрета са њом, у измаглици са брода, преко њеног неба, флоре, фауне, људи и детаља живописне одеће на њима, украса по храмовима, све до пејзажа подно Хималаја), твори прави визуелни ватромет слика и филмско око које види све, региструје све, а опет чудно измакнуто, аристократски пригушено, уклоњеног личног – Ја, да би се универзуму виђеног и спознатог истински предало, том визуелном уживању – без посредовања и посредника.

Широки појасеви златног песма с ретким палмама и бамбусима између пиринчаних поља. У влажном, све врелијем ваздуху, једва подношљива дневна светлост нас заслепљује кроз плава прозорска стакла. Спржене риђе стене вире из кратке траве треперећи у подневној плими врелине. Стока и птице, тихи и непомични, склонили су се у хлад, а сви људи су ушли у куће. А онда, предвече, у оази циновског дрвећа, усред бамбуса и пернатог шаша, гле, огромни храмови Мадуре у оштром контрасту спрам руменог неба. (159)

И зато као да смо на том путу заједно са њим (мада је ту дато веома мало реалија путовања – само је назначено да у пратњи кнеза путује и слуга Абибула, и тек са назнакама превозних средстава (кочије, железница, брод). Опет и овај путопис није без слуха за свакодневни живот, секвенцу, тренутак, карактеристичан приказ. И поново све је то, пре свега, једно велико филмско платно или боље рећи – сликарско платно, на којем је сваком посматрачу (баш као на изложби) понуђено да запажа оно што му највише прија и што највише памти – а овде је понуђено много:

Увече ме је заносни звук там-тамова у даљини намамио на велики трг у хладу циновског дрвећа. У мајушној колиби од рогозине, пред глиним кипом Шиве који лежи на леђима стајала је наказна статуа Кали окићена дијадемом, појасом, напурама и наруквицама од перли и златих шљокица. Испред тог божанства, под надстрешницом развученом под гранама банјана, две плесачице ноћа у провидним саријима равномерно су се окретале у пратњи гајди и там-тамова. На земљи су у кругу седели Индуси – бела гомила слабо осетљени неколиким светиљкама – и уз музику певали благу и једноличну мелодију. (197)

И кнез Божидар ступа на тло Индије, на исти начин као Ј. Димитријевић – бродом, у луку Бомбаја.

И он види живот улице, незамисливу прљавштину (у Бомбају је владала куга кад је он стигао), и чудне обичаје, и друштвене касте и појединце свих нивоа у тој хијерархији, масу и физиономије, незамислив луксуз махараџа и њихове вртове, рушевине хиљадугодишњих храмова и њихову мермерну чипку, гробнице бивших краљева, неописиву по колорту флоре дуж реке или спржене равнице (глад!), затим пажњу посвећује животињама (слонови, мајмуни) и жали мучење јадних коња, упрегнутих и тераних бичем, ту је и живописност слике села и радника у пољу, као и људско мноштво у граду. Овде међутим, највише од свега, он уочава суштину Индије – њену религију, која извире на сваком месту свакодневнице – из сваког покрета, обичаја, чудних обреда – а која сведочи да су овде богови прво сишли на земљу, па се тек онда расули по свету и да се упркос свему, овде најдуже одржала тај религијска праформа и памћење кроз ритуале.

У сутону, када је залазеће сунце распалило камен и претворило га у прозрачни пламен, на врху степеништа које води од реке до града, испред капије с великим месинганим клиновима блиставим попут варница, појавио се обрис светог просјака у жутим ритама, с бакарном посудом која букти у светлу које се одбија; у ореолу од злата изгледао је као привиђење паганског бога. (234)

Највећа фасцинација за њега је небо Индије, у незамисливим нијансама, као и невероватне боје цвећа – описано са таквом потанкошћу свог колорита, као и занатски рад људских руку – занатлија, клесара по храмовима и златара у кујунцијским радњицама, у чему он види трајност и неуништивост индијског духа.

Нека врста лимунске траве с цветовима налик пикотама који имају текстуру кристалних перли и нежно оивичене латице издише свећ мирис сличан врбени. Онда, на абоносу обраслом сочним лишћем које порубљује сваку грану, стоји птица раширених крила – како се чини – боје јоргована, која, док се приближавамо, као да се претвара у орхидеју. Изнад једне велике лепезасте палме ка небу се уздижу бледи листови папрати талипота, дражесно савијени попут огромних нојевих пера... На чистини коју је недавно начинило труљење неког таквог дива који је пао ломећи околне бамбусе и фениксе, никло је мноштво цвећа – велики сунцокрети, високи љубичастоплави љиљани и грмље божићне звезде с бокорима црвених и белих приперака на крају гране зеленог лишћа, око ситног неупадљивога неба. (182)

Сем дивљег пејзажа, чијем колориту не може да се надиви, пажњу му привлаче и неговани махарадини вртови:

У свежини безбројних поточића је врт, најљупкији на свету; дуж стаза које кривудају у сенци кедара, бањана и палми расту кротони с пурпурним и наранџастим листовима. Под нискама лијана пурпурних цветова су живице разнобојних ружа и грмови озвездани светлољубичастом и плавом. Дуж канала, изнад водених биљака с цветовима чије су латице као посуте ињем, шире се теписи нежне љубичасте цинерарије. (394)

Ово ремек-дело српске путописне књижевности (тако дуго нам недоступно), настало је у тренутку експанзије британске колонијалне управе, која ће у овој земљи владати још читавих пола века (а што, упркос „независности” трећег света, на перфидан начин у тзв. постколонијализму, траје и данас). Уочио је то већ тада, један племенити српски кнез плаве крви. Журио је, како каже, да види још неоскрнављену Индију, пре њихове (западне, британске) материјализоване и профитабилне, империјалистичке политике, која је исисавала њена богатство, уништавајући ову огромну земљу, њену чар и машту, а уводећи своје јефтине, кичерајске индустријске производе, проглашавајући их за врхунску нову вредност живота, увозећи (као и у „остатак света”) свој профани дух и материјализовани начин живота – што нажалост траје до данас и у нарочитој је експанзији (глобализам).

Шаролика гомила, живахних и љупких покрета: жене у црвеним и белим лепршавим саријама, с цвећем у коси и са блиставним наруквицама, сасвим нага деца с перлама око врата и чудним амајлијама од олова или дрвета у ушима или носу, и витки вредни мушкарци са светлим турбанима од бескрајно дугог намотаног муслина, мрке коже пресечене само ланготијем који им обухвата слабине. (148)

И кнез Божидар је успео – видео је Индију из сна и још је затекао у оном стању нетакнутости (мада већ начету колонијалним ратовима Енглеза, Француза и Португалаца, и класичним отимачинама за њена природна богатства). И по томе је путопис кнеза Божидара изузетан – то је сведочанство истинског, непристрасног путника и уметника који није припадао путописцима западног типа, кроз наручене приручнике и „бедекере”, а који су сагледавали ову земљу из свог, сасвим прагматичног угла) – већ човека саображеног оном иманентном, што је Индија уистину била и

нудила. И зато је та слика Индије, рађена сликарских оком, толико дубока, чедна, надлична.

Изнад је падина планине испресецана зеленим и риђим линијама и квадратима који издалека изгледају као ребрасти сомот – то су плантаже чаја. Обзор се шири, пружајући се далеко према сноликим планинама које образују обронке Хималаја; све плантаже чаја су у истим ребрастим тракама све до ивице вечног снега... [...] (203) Онда се иза задњег облака који је нестао с последњим ударом грома појавила ноћ, права ноћ, провидно плава, обасјана звездама. Наједном, свуда наоколо свежина и неизрециви спокој, а у кристално бистром ваздуху поново су се указали масивни планински ланци – дивовски Хималаји у бојама аметиста и сафира, пружајући се до у бескрај. (373)

Стога, изузетна је вредност овог путописа о Индији – у којој је кнез Божидар – естетa и заљубљеник у лепоту коју је овде, упркос свему, у обиљу пронашао – боравећи седам месеци у њој, путујући из места у место (на првој страници је и мапа итинерера кнеза Божидара), и остављајући пре свега, не само траг Индије „из сна”, већ траг и лични печат лепоте и отмености свога духа.

Ружичаста светлост преплавила је читав призор огњеним сјајем, а онда је изненада, без сумрака, мрак помутио облике утапајући све у пурпурну маглу. Тамо где је Индија ишчезла, бела измаглица дигла се из океана у коме су се огледале звезде. (414)

И у изузетној опреми, попут малог приручног Јеванђеља, прилагођеног за свакодневно читање, ова књига постаје путописна Библија – о једној земљи, „капији народа”, али и вечити споменик њеном аутору, племенитом кнезу Божидару Карађорђевићу, српском језику и култури.

Проф. др Славица Гароња
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност
sgaronja@gmail.com